

Antoine Bodar

JOSEPH
RATZINGER

*Een inleiding
in zijn theologie*

*De cultus is het meest voortreffelijke middel van de Kerk om als
gemeenschap de eenheid met God na te streven en te verwerkelijken.
Hier ontmoeten God en mens elkaar onmiddellijk.*

Odo Casel

INHOUD

Voorwoord	9
I Joseph Ratzinger leermeester	11
II Verwantschap met Augustinus	27
III Tweede Vaticaans Concilie	45
IV Openbaring Bijbel Traditie	59
V Goddelijke Waarheid	77
VI Geloof en Rede	93
VII Jesus Christus	111
VIII Kerk van Christus	127
IX Levende Liturgie	145
X Liturgie in Traditie	163
Verantwoording	235

VOORWOORD

Dit boek is een inleiding in het denken van emeritus-paus Benedictus XVI, één van de meest vooraanstaande theologen in de tweede helft van de twintigste eeuw en later.

Zijn geschriften kenmerken zich door helderheid, historisch onderzoek en het bij de tijd brengen van de leer van de Kerk van Rome, de Moederkerk.

Behandeld wordt het denken van Joseph Ratzinger in korte hoofdstukken niet alleen over Bijbel en Traditie, Jesus als enige Verlosser en de roeping van de Kerk, maar ook over de niet te relativeren waarheid, de verhouding van geloof en rede, het Tweede Vaticaans Concilie en zijn verwantschap met Augustinus. Uitgebreid komt de liturgie aan de orde, door paus Benedictus zelf genoemd ‘centrale werkelijkheid sinds mijn jongste jaren’ – middelpunt ook in vroege jaren en nadien in volwassen jaren van schrijver dezes.

Benedictus XVI. Een inleiding in zijn denken behelst in hoofdzaak de op schrift gestelde – nu uit het Duits vertaalde – teksten uit 2017 voor de Master in ‘de studies over de leer en de spiritualiteit van Joseph Ratzinger’ aan het patristische instituut *Augustinianum*, behorend tot de Lateranen Universiteit in Rome, in het

kader van het *Opus Fundamentum Vaticanum Joseph Ratzinger – Benedictus XVI*.

Mijn bijzondere dank gaat uit naar Christa Boerke, sinds jaar en dag stut en toeverlaat inzake raad, correctie, geduld en nu ook vertaling.

Dominee Huib Klink dank ik voor het lezen van dit gehele geschrift en vanzelfsprekend ook uitgever Peter Gorter.

Rome, feest van Maria Visitatie (31 V) 2023.

I

JOSEPH RATZINGER LEERMEESTER

I

Hoe is Joseph Ratzinger mijn leermeester geworden, van wie er drie hem zijn voorgegaan met de daartoe behorende waardering en bewondering, aanhankelijkheid en afhankelijkheid? En wie zijn de andere?

De cultuurhistoricus Johan Huizinga (1872-1946) ontdekte ik in mijn eerste studie. Ik las nagenoeg alles van hem en studeerde af op zijn cultuurkritiek.¹ Nog altijd sla ik zijn boeken op, alleen al om hem in dankbaarheid in herinnering te houden.

Van de uitgever Johan Polak (1928-1992) leerde ik onbekommerd en nutteloos studeren. ‘Geleerdheid kan niemand je ooit afnemen, ook niet in een concentratiekamp’, placht hij de ander, ook mij, te bemoedigen.

De romanist Sem Dresden (1914-2002), bij wie ik studeerde, schonk mij vertrouwen. In hem bewonder ik zijn flair te wandelen door de wereld van de Europese letteren.

De vierde en laatste leermeester tot nu toe is Joseph Rat-

---

1 Antoine Bodar, ‘Huizinga’s cultuurkritiek’, *Aspecten van het Interbellum*. Leids Kunsthistorisch Jaarboek VII (’s-Gravenhage 1990) 8-32. Cf. ook *idem*, *Leven alsof God bestaat* [Huizinga-lezing] (Amsterdam 2017).

zinger (1927-2022) die ik allereerst om zijn persoon vereer. Hij troostte mij meteen in zijn onderricht dat theologie een *knielende* wetenschap is. Zonder geloof in de openbaring door God in Jesus Christus kan geen theologie bedreven worden maar alleen godsdienstwetenschap.

Van hem kreeg ik niets te lezen, zelfs niet zijn *Einführung in das Christentum*², toen ik in 1985 theologie begon te studeren. Ik leerde zijn boeken eerst kennen nadat ik in 1998 verhuisd was naar Rome, waar de kardinaal destijds als prefect leiding gaf aan de Congregatie voor de Geloofsleer.

Zoals bij Huizinga eertijds ving ik aan al het geschrevene van en over Ratzinger alvast te verzamelen en zo veel mogelijk te lezen. Mij werden toen aan de Gregoriana Universiteit de theologische geschriften van Karl Rahner (1904-1984) sterk aanbevolen, maar ik trok toch terstond meer naar die van Joseph Ratzinger. Natuurlijk heb ik met overgave de meer wijsgerige zoektocht naar Heer en Kerk van Rahner gevolgd, maar na zo'n opstel dacht ik vaak: 'Hoe nu verder?' Bij Ratzinger ervoer ik dat anders: 'Aha, zo zou het kunnen zijn.' Beide theologen, ten tijde van het jongste concilie *periti* (formele raadgevers) hebben een groot oeuvre bijeen geschreven, waarin zij onderscheidenlijk op papier steeds verder hebben nagedacht. Beiden hebben feitelijk weinig *echte* boeken met begin, midden en einde geschreven - veeleer opstel na opstel, later samengevoegd tot bundel, zoals zo vele non-fictie schrijvers. Zulks bemoeilijkt enigszins hun werk te bestuderen. Dat zal ten aanzien van Rat-

---

2 Joseph Ratzinger, *Einführung in das Christentum*. Vorlesungen über das Apostolische Glaubensbekenntnis (München 1968) - vele herdrukken, de laatste in 2000 met een nieuw inleidend essay. In 2023 is een verkorte versie verschenen, bewerkt door Manfred Lütz.

zinger in dit boek blijken, vooral inzake het grootste hoofdstuk over liturgie.

Waarom bewonder ik paus Benedictus XVI als persoon? Om zijn deemoed en vriendelijkheid, zijn dienstbaarheid en doortastendheid, zijn onverschrokkenheid en trefzekerheid – in weerwil van al hetgeen anderen over hem en zijn publicaties oordelen. Wat bewonder ik het meest in zijn schrifturen? Zijn helderheid van schrijven en zijn ons aan de hand nemen in de ontvouwing van zijn denken, die althans mij onafgebroken heeft geholpen op mijn levensweg als priester en bij de getuigenis van Christus die ik als mijn eerste taak opvat – maar naar ik hoop in bescheidenheid en terughoudendheid en met ontzag voor andere levensovertuigingen.

II

Maandagochtend (9 I 2023)³, daags na het feest van de Doop van de Heer, waarmee tegenwoordig de Kersttijd wordt besloten, ligt het Petrusplein tamelijk leeg erbij in miezige regen, terwijl werklieden doende zijn stal en Kerstboom te verwijderen.

Het is gemakkelijk de basiliek binnen te geraken en in de *grotte* het sinds gisteren toegankelijke graf van Benedictus XVI te bezoeken. De kapel heb ik meer keren bezocht in de tijd dat de stoffelijke resten van Joannes Paulus II er nog lagen. Verse bloemen en ontstoken kaarsen en neerknielende zusters vertolken de lichte spanning die hier heerst bij de vorige donderdag bijgezette emeritus-paus.

Vandaag is het een week geleden dat ik veertig minuten in

---

³ Cf. voor deze paragraaf II: 'Paus Benedictus XVI uitgevaren 5 I 2023', blog 68 (9 I 2023) www.antoinebodard.nl

een stille rij met zwijgende, maar onafgebroken fotograferende mensen heb gestaan om vanaf de piazza tot het baldakijn van Bernini te komen om de frêle geworden Joseph Ratzinger ten afscheid te begroeten – bemind door priesters, van wie opvallend vele het uitvaartsplein zouden vullen, afgewezen door journalisten in luide media.

Twee bezoeken achtereen aan Sint Pieter. Dat is ongewoon voor een Romeinse buitenlander die lang in de Eeuwige Stad verblijft. Zoals voor Romeinen is het verstandig gewoonlijk plein en kerk te vermijden wegens de menigten van pelgrims en toeristen die in lange rijen moeten wachten alvorens de basiliek te betreden, die qua massa en drukte meer heeft van een lawaaiig badhuis uit de Oudheid dan van een eerbied betuigend huis van God.

Bij het eerste bezoek nu was ik te beschroomd de omgeving echt in mij op te nemen en haastte mij na het eerbetoon aan Benedictus naar de uitgang. Bij dit tweede bezoek nam ik de tijd rond te kijken en bezocht sinds zeker tien jaren de oude Kerststal die klaarblijkelijk nog mag blijven staan tot 2 februari, Maria Lichtmis, als echt einde van de Kersttijd met de Opdracht van de Heer in de Tempel op de veertigste dag van Zijn geboorte.

Juist vandaag valt mij op hoeveel heilige pausen boven en onder hier liggen. In glazen kisten in de basiliek onder altaren Pius X (zonder licht) en Joannes XXIII (met licht), verder Joannes Paulus II in verborgen tombe (maar met licht). Onder de basiliek de nog slechts zalige Joannes Paulus I in verborgen tombe (zonder licht) en in daar verlichte kapellen onder zerken op de grond Paulus VI en nu dus Benedictus XVI.

Persoonlijk vraag ik me af of het nodig zou zijn steeds in he-

dendaagse tijd de pontifex zalig en heilig te verklaren. Wordt dat geen inflatie van opvolgers van Petrus ten nadele van andere helden en heldinnen in het geloof? Ook een paus blijft een zondaar, benadrukt Franciscus meer keren. Maar wanneer het gaat om Benedictus XVI? Tja, daar word ik wat verlegen en neig ik even van de vastgestelde inflatie af te zien. Niet om de persoon van Joseph Ratzinger, hoewel ik hem als persoon schat die nu bij God in Zijn eeuwigheid is aangekomen, maar meer om zijn nagelaten geschriften die aan gezag nog zullen winnen na verheffing tot de eer van de altaren.

Om Benedictus als Kerkleraar te kunnen aanwijzen, moet hij eerst heilig worden verklaard. Dat leren mij specialisten in het canonieke recht in het huis waar ik woon (de Anima). Maar met zo'n eventuele zalig- en heiligverklaring behoeft geen enkele haast gemaakt te worden. Wat leerrijk en kostbaar is, zal kostbaar en leerrijk blijken. De gestorven paus zal niet spoedig in de vergetelheid geraken.

In de dagen tussen de dood op 31 december en de uitvaart op 5 januari is veel over emeritus-paus Benedictus XVI geschreven en gezegd. Vooral in Italië en Duitsland, Ratzingers tweede en eerste vaderland.

Weinig in Nederland en dan – met uitzonderingen – slecht geïnformeerd, bevooroordeeld en negatief.

De huidige crisis in de Duitse Kerk spiegelt zich enigszins of wat meer in de analyses, maar het Duitse episcopaat toont zich eensgezind omtrent de grootheid van de gestorven opperherder als theoloog.

In Italië overheerst de eerbied voor de Heilige Vader die in februari 2013 uit wijsheid en bescheidenheid het pauselijke ambt heeft neergelegd.

Paus Franciscus laat dezer dagen niet na telkens zijn gestorven voorganger te herdenken in waardering. Hij noemt Benedictus ‘beminnelijk en hoffelijk’, ‘scherpzinnig en wellevend’, ‘groot leermeester in de catechese’, ‘man van Godsvertrouwen, met overgave in gebed en met liefde voor het Evangelie’. Hij die theologie bedrijft ‘als knielende wetenschap’ en die menig keer heeft herhaald dat wie gelooft nooit alleen is, omdat wij *samen* geloven.

De door de wat vermoeid ogende Franciscus voorgelezen preek bij de uitvaart van Benedictus lijkt op het eerste gehoor tamelijk vlak en weinig persoonlijk op zijn gestorven voorganger gericht.

Deze schijn evenwel bedriegt op het eerste gezicht voor wie de preek nog eens leest en dan vaststelt dat het gedachtegoed van Benedictus zelf daarin wordt geparafraseerd.

De homilie beperkt zich tot commentaar op de passage uit het gekozen Evangelie van Lucas (23,39-46), waar Jesus aan het kruis de zo genoemde ‘goede moordenaar’ belooft nog vandaag met Hem te zijn in het paradijs, en die eindigt met het bevelen van Zijn geest in Gods handen.

Niet expliciet maar impliciet is de gestorven pontifex in de homilie aanwezig. De vier voetnoten onder de tekst helpen daarbij. Als voorbeeld de, zij het vage, verwijzing naar Benedictus’ eerste encycliek van Kerstmis 2005 *Deus caritas est* (God is liefde): De Heer heeft Zich bestendig overgegeven in de handen van de Vader en Zich gevoegd naar de wil van de Vader en die als het ware met alle consequenties van het Evangelie op Zijn schouders genomen, totdat Zijn handen de wonden van Zijn *liefde* zouden tonen.

Als tweede voorbeeld de verwijzing naar Benedictus’ Christma-preek van 13 april 2006: ‘Vader, in Uw handen leg Ik Mijn geest.’ Dat is de uitnodiging en het levensprogramma, dat het

hart van de herder inspireert en het als door een pottenbakker wil laten vormen totdat het in de geestverwantschap van Jesus Christus is omgevormd. “U behoort Mij toe, u behoort aan hen toe”, fluistert de Heer; “U staat onder de bescherming van Mijn handen. U staat onder bescherming van Mijn hart. U bent behoed in Mijn beschermende handen en juist zo bevindt u zich in de wijdte van Mijn liefde. Blijf in Mijn handen en geef Mij de uwe.”

Aan het einde van de homilie noemt Franciscus expliciet de emeritus-paus bij de naam:

‘Benedictus, trouwe vriend van de Bruidegom, moge uw vreugde volmaakt zijn in het nu altijd beluisteren van de stem van Christus.’

Inmiddels zijn al enige te verschijnen boeken over paus Benedictus aangekondigd.

Zelf heeft hij een beknopt ‘geestelijk testament’ nagelaten, reeds geschreven op 29 augustus 2006, een zevental jaren voorafgaand aan zijn aftreden op 16 februari 2013:

‘Ik dank vóór allen God Zelf, Die mij telkens weer het licht van Zijn aangezicht heeft geschonken. Ik dank mijn ouders – het overtuigende geloof van mijn vader en de hartelijke vroomheid van mijn moeder zijn een blijvende erfenis. Ik dank God voor de vele vrienden, voor de medewerkers, voor de leraren en de leerlingen die Hij mij gegeven heeft. Voor het mooie vaderland Beieren. Ik vraag u, dierbare landgenoten: “laat u niet van het geloof afbrengen”. Ten slotte dank ik de Heer voor al het schone dat ik op mijn levensweg – in het bijzonder in Rome en Italië – heb mogen ervaren’.

In het vervolg vraagt Ratzinger allen die hij op een of andere wijze onrecht heeft gedaan, hem te vergeven en allen die hem in zijn dienst aan de Kerk toevertrouwd waren, vast te blijven

staan in het geloof en zich niet te laten verwarren als zou geloof zonder wetenschap kunnen en wetenschap zonder geloof.

‘Sinds zestig jaren ben ik de weg gegaan van de theologie, in het bijzonder die van de Bijbelwetenschappen. Ik heb gezien en zie, hoe uit de warboel van hypothesen weer opnieuw de rede van het geloof naar voren getreden is en naar voren treedt.

Jesus is werkelijk de Weg, de Waarheid en het Leven – en de Kerk is ondanks haar gebreken Zijn Lichaam.’

III

In het heilige jaar 2000 doet kardinaal Ratzinger twee keer meer dan gewoon van zich spreken. En het is sindsdien dat ik hem nog nauwlettender ben gaan volgen. Dat betreft enerzijds de uitgave van zijn belangrijkste boek over liturgie, *Der Geist der Liturgie*, dat in kringen van de liturgiewetenschap fel werd bekritiseerd. Anderzijds de publicatie op 6 augustus door de Congregatie voor de Geloofsleer – even beknopt als inzichtelijk en per definitie bezegeld door de prefect – van de verklaring *Dominus Iesus* ‘over de uniciteit en heilbrengende universaliteit van Jesus Christus en de Kerk’, dat alom en stellig bij protestanten heftige weerstand en teleurstelling teweegbracht als te absoluut en niet oecumenisch; beledigend zelfs werd geacht dat in tegenstelling tot ‘deel-Kerken’ (hier bedoeld: orthodoxe Kerken met ‘apostolische opvolging en geldige Eucharistie’) ‘kerkelijke gemeenschappen’ (protestante groeperingen) ‘geen Kerken in de eigenlijke betekenis’ zijn; zij ontnemen hun werkzaamheden ‘aan de volheid van genade en waarheid die aan de katholieke Kerk is toevertrouwd’.⁴ Kardinaal Ratzinger reisde meer keren moeiteloos naar Duitsland om aan zijn landgenoten uit te leg-

---

4 *Dominus Iesus* 16,17.

Op de drempel van de afgelopen jaarwisseling overleed emeritus paus Benedictus XVI. Als paus en theoloog heeft Joseph Ratzinger een immense bijdrage geleverd aan de katholieke theologie. In dit boek presenteert priester en emeritus hoogleraar Antoine Bodar in heldere taal de kernideeën van Ratzingers theologie. Deze inleiding in Ratzingers theologie toont de diepgaande inzichten van deze invloedrijke denker en laat zien hoe zijn werk van belang is voor het christendom van vandaag.

Antoine Bodar is priester, theoloog en kunsthistoricus.

ISBN 978 90 435 4030 8 | NUR 700

KokBoekencentrum
UITGEVERS | UTRECHT